

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

0907 - BY 87 - 009 - 025

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ IV

(PROF.DR. ÖMER YİĞİTBAŞI'NA ARMAĞAN)

MÂTÜRİDÎ'NİN TEFSİRİNİN BAZI YÖNLERİ (*)

Yazan : A.M. Ahmad GALLİ

Çev. : Yrd. Doç. Dr. Hanifi ÖZCAN

Bu makale, Mâtürîdî'nin tefsirinin bazı yönlerini, yani O'nun «tefsîr» ve «te'vîl» konusundaki düşüncelerini, tefsirinin kaynaklarını, Kur'an'da yer alan kıssalar ve müteşâbih âyetler karşısındaki tutumunu ve son olarak O'nun kendî kelâmî doktrinlerini oluşturmada Kur'anı ne ölçüde kullandığını ortaya koymak için yapılmış bir girişimdir.

1) Mâtürîdî'nin «Tefsîr» ve «Te'vîl» Anlayışı

Mâtürîdî'nin tefsirinin adı, Te'vîlât-ı Kur'an veya Te'vîlât-ı Ehli's-Sünne, gösteriyor ki, O, «Kur'an'ın açıklanmasını» ifade etmek üzere «tefsîr» yerine «te'vîl» terimini kullanan ilk müfessirler arasındadır ve böyle bir terimi tercih etmenin belli bir önem ve anlamı vardır. Başlangıçta «tefsîr» ve «te'vîl» terimleri «Kur'an'ın açıklanması» anlamında birbirinin yerine kullanıldı. Fakat zamanla bu iki terim arasında bazı farklılıklar bulunduğu ortaya konuldu ve «te'vîl» Kur'an'ın konularının açıklaması anlamında kullanıldığı halde, «tefsîr» genellikle dil yönünden yapılan lâfzî açıklamalar için kullanıldı (1).

Mâtürîdî'nin bu iki terimle ilgili tanımı, kendisine has bir özellik taşır ve bir dereceye kadar O'nun te'vîl metodunu gösterir. Mâtürîdî'ye göre, «tefsîr», bir âyete belirli bir anlamın verilmesini ifade eder ve böyle bir

---

(*) «Some Aspect of Al-Mâtürîdî's Commentary on the Qur'ân» isimli bu makale, «Islamic Studies, Vol. XXI, No: 1, Spring 1982, Islamabad»da yayınlanmıştır. Makale'nin baştan yedi satırı, okuyucu açısından önemli görülmediği için, tercüme edilmemiştir.

(1) «Tefsîr» ve «Te'vîl» terimlerinin filolojik açıklamaları için bkz. Lisân el-Arab (Ibn Manzur, C. 5, s. 55, 11, P. 34; El-Kâmûs ed-Muhit (el-Firüzâbâ-dî), C. 3, s. 331; 2, s. 110. Bu iki terimin çeşitli açıklamaları için bkz. Suyûtî, Itkân, C. 4, ss. 167-69. Tahanevî, Keşşâf İstilâhât el-Funûn, C. 12, ss.1116-7.

göreve uygun yegane kişiler ise Sahabe'dir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in çağdaşlarıdır ve Kur'an'ın vahyedildiği ortam ve olaylara bizzat tanık olmuşlardır. Ayrıca Sahabe, Hz. Peygamber'in âyetlerle ilgili tefsir ve açıklamasını bildiği gibi, nüzûl sebeplerini de çok yakından biliyordu. Buna rağmen Sahabe, «tefsîr» çeşitli görüşlere açık olmadığı için, âyetler üzerinde kendi görüşlerini ortaya koymayıp, bilâkis bizzat kendilerinin tanık oldukları ve Peygamber'den aldıklarını nakletti. İşte bu «tefsîr» anlayışı ışığında, dedi Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in «her kim Kur'anı kendi kişisel görüşüne göre yorumlarsa, Cehennem'de yerini alacaktır» sözü daha iyi anlaşılır.

Bununla birlikte «te'vil»in anlamı, âyette îma edilen bütün mümkün anlamları vermektir. Bu sebepten o, «tefsîr» gibi, Sahabe ile sınırlı olmayıp, bilâkis bütün ehliyetli âlimlere açıktır. «Te'vil» üzerinde hiçbir sınırlama yoktur. Çünkü «tefsîr»den farklı olan «te'vil», Allah'ın belirli bir âyetle belirli bir anlamı kastettiğini ifade etmez. Ancak o, âyette îma edilmesi muhtemel olabilen anlamı ortaya çıkarmak veya keşfetmek için yapılmış sadece bir girişimdir. Onun en çok başarısı, bir âyetin anlamının şu veya bu olabileceğine işaret etmektir. (2). Bu husustaki görüşlerini daha iyi açıklayabilmek için Mâtürîdî dedi ki, «övgü Allah'a mahsustur» (el-hamdü li'lâh) âyetini alalım: Bazıları onun, «Allah'ın kendisini övdüğünü», bazıları da «Allah'ın, Kendisi'ne hamd etmemizi bize emrettiğini» ifade ettiğini söyledi. Bu heriki görüş de hadislere dayandırılır ve herkim onlardan birisini benimserse, o bir «Müfessir»dir. Aynı âyetin : a) «Hamd», Allah'a övgü ifade eder; b) Allah övülmelidir c) insanın Allah'a hamd etmesi gerekir, şeklinde te'vil edilmesi mümkündür. O halde «tefsîr», otoriteye dayanan anlamlardan birini benimsemektir. Oysa «te'vil», âyetten çıkarılan birkaç anlamı ortaya koymaktır (3).

II) Mâtürîdî'nin Tefsirinin Kaynakları

1. Mâtürîdî Kur'anı açıklarken belki de bazen (kendi görüş ve yorumunu ortaya koyacağını îma ederek, yukarıda bahsedilen terimlerden «te'vil» terimini tercih edip, tefsirinde onu uyguladı. Buna rağmen aynı zamanda O, şayet mümkünse, Kur'an'ın yine bizzat Kur'an'la te'vil edilmesi gerektiğini de açıkça belirtti. Mâtürîdî'ye göre, Kur'an kendi kendi-

(2) Mâtürîdî, Te'vilât, Giriş. Tahânevî, Keşşâf, C. 2, s. 1116,

(3) Mâtürîdî, Te'vilât, Giriş.

MÂTÜRİDÎ'NİN TEFSİRİNİN BAZI YÖNLERİ

siyle çelişmez ve O'nun anlamıyla ilgili uygun bir anlayışa ulaşmak için, tartışılan herhangi bir konuya ilişkin bütün âyetler gözönünde bulundurulmalıdır. Çok kere görüyoruz ki, bir âyette bir noktaya kısaca dokunulduğu halde, diğer âyetlerde o açıklığa kavuşturulmaktadır. O halde konuyla ilgili bütün âyetlere başvurmak suretiyle bir âyetin tam anlamını elde etmek mümkündür.

Mâtürîdî bu metodu baştan sona Te'vilâtu'l-Kur'ân'ında uyguladığı gibi, onu Kitabu't-Tevhîd'inde de, bilhassa insanın fiilleri, Allah'ın iradesi, hür irade, kader ve imanla ilgili bölümlerde geniş ölçüde kullanmıştır. (4). O halde Mâtürîdî'ye göre, Kur'an'ın kendisi, kendi anlamının anlaşılması için önemli bir kaynaktır.

2. Kur'an'ın yorumlanabilmesi için ikinci kaynak Peygamber'in hadisleridir. Birçok hadis kitabında, Kur'an âyetlerine açıklık getiren hadisler ve rivayetler mevcuttur. (5). Mâtürîdî, tefsirinin hemen her tarafında bu hadislerin çoğunu, kendi yorumuna birer delil olarak naklettiği halde, onların bazılarının doğruluğu konusunda oldukça ihtiyatlı davranır ve onlara karşı tenkitçi bir tutum takınır. O, doğruluğu tesbit edilmiş olan hadisleri kabul eder. Fakat akla veya aklen tesbit ve tasdik edilmiş olana zıt görünen rivayetleri de reddeder. Bu konuda, «...Allah, size bir inek kesmenizi emrediyor. Onlar, sen bizi alaya mı alıyorsun? dediler...» (6) âyetinin tefsirini bir örnek olarak verebiliriz. Mâtürîdî, bazı müfessirlerin bu âyetlerden şu neticeyi çıkardıklarını söyledi : İsrailoğulları'na ilk hitap edildiğinde Allah'ın emri geneldi ; çünkü Allah, ineğin özelliklerini belirtmeksizin, onlara bir inek kesmelerini emretti ; fakat onların araştırma ve soruşturmalarından sonra Allah ineği tayin ve tahsis etti. Bu müfessirler, kendi görüşlerini desteklemek için, Peygamber'e atfedilen şu rivayeti naklettiler : «Eğer onlar, yani İsrailoğulları herhangi bir inek kesselerdi, bu onlar için yeterli olurdu; fakat onlar kendi kuşku ve araştırmalarıyla kendilerini sıkıntıya soktular ve böylece Allah onla-

---

(4) Bkz. A.M.A. Galli, The Place of Reason in the Theology of al-Mâtürîdî and al-Ash'arî, Basılmamış doktora tezi, Edinburgh, 1976, not. 2, ve çeşitli yerler.

(5) Buhârî, Sahîh, Müslim, Sahîh ve Tirmizî, «Tefsir»le ilgili özel bölüm. Keza bkz. Suyûtî, Itkân, C. 4, ss. 214-259 vd., Wensinck, A Handbook of Early Muhammadan Traditions.

(6) Kur'an, 2 : 67.

rın işini güçleştirdi» (7). Mâtürîdî bu rivayeti reddetti ve ona dayanan neticeyi tamamen yanlış saydı. Çünkü bu rivayet, bir şeyin Allah'ın emriyle meydana geldiğini ve O'na Kendi kararını değiştirttiğini ifade ediyor. Oysa bu, bir Peygamber şöyle dursun, hiçbir müslümanın kabul etmemesi gereken bir düşüncedir. Çünkü, o, küfürle aynı kapıya çıkar (8).

Bu örnek açıkça gösteriyor ki, Mâtürîdî, Kur'an'ın yorumlanması için bir kaynak olarak hadislerle dayandığı halde, nakledilmiş olan herşeyi kabul etmemekte; onları Kur'an ve akıl ölçüsüyle muhakeme etmekte ve eğer onlar Kur'an'a zıtsa veya makul değilse, O, onları tamamen reddetmektedir.

3. Tefsirinde Mâtürîdî'nin dayandığı üçüncü kaynak, kendisinden önceki müfessirlerin getirdiği yorumdur. Meselâ Mâtürîdî İbn Abbas, Hasan el-Basri, Mukatil b. Süleyman, Ebu Zeyd el-Belhî, Ebu Avsece, el-Kelbî, Ebu Bekr el-Asam, Cafer b. Harb ve Ebu Ali el-Cübbâî gibi isimleri nakleder. Fakat onların görüşlerini tartışmasız kabul etmeyip, bilâkis onları kendi tenkit süzgecinden geçirir ve akılla çatışır veya filolojik kullanılışla uyumsuz göründükleri her yerde hiç tereddüt etmeden reddeder ve yalanlar.

Birçok müfessir, «Onlar, sayılı günler dışında bize Cehennem dokunmayacaktır derler» âyetinde sözü edilen günlerin, İsrailoğulları'nın buzağıya taptıkları günler olduğunu iddia eder (9). Oysa Mâtürîdî'ye göre, şu iki sebepten dolayı bu muhtemel değildir: a) Bu âyette kendilerine hitap edilen İsrailoğulları buzağıya tapmadılar; onların babaları taptı. O bakımdan âyette sözü edilen günlerin, onların buzağıya tapma zamanına bir atıf sayılması saçmadır. b) Âyet, buzağıya tapan İsrailoğulları'na hitap etse bile, orada geçen «günler»i, onların buzağıya tapma günleri diye açıklamak mümkün değildir. Çünkü onlar günahlarına zaten tövbe etmişlerdi; tövbe etmiş oldukları bir şeyden dolayı cezalandırılmaları anlamsızdır. Bu yüzden Mâtürîdî'ye göre, o günler, İsrailoğulları'nın Allah'a itaat etmedikleri ve tövbe etmedikleri bir döneme aittir. (10).

(7) Zemahşerî, el-Keşşâf, C. 1, s. 61-2. Râzî, el-Tefsîr el-Kebîr, C. 1. ss. 374-76. El-Kurtubî, el-Câmî' Li-Ahkâm el-Kur'ân, C. 1. ss. 444-55. İbn Kesîr, Tefsîr el-Kur'ân el-Azîm, C. 1, 111.

(8) Mâtürîdî, Te'vilât, 2: 67 (atıflar sûre ve âyetlere), [Te'vilât Ehl-es-Sünne, I/188, Nşr. İ. Avazeyn ve S. Avazeyn, Kahire 1970 (çev.)]

(9) Zemahşerî, Keşşâf, C. 1, s. 64, İbn Kesîr Tefsîr, C. 1. s. 118.

(10) Mâtürîdî, Te'vilât, 2: 80.

MÂTÜRİDİNİN TEFSİRİNİN BAZI YÖNLERİ

Hatta üzerinde genel bir anlaşma bulunan meselelerde bile, Mâtürîdî, müfessirlerin görüşlerini tartışmakta ve onların anlaşmalarının zayıflığına işaret etmekte tereddüt etmez. «Musa, kavmine dedi ki : Ey kavimim, siz buzağıyı tanrı edinmekle kendinize yazak etmişsiniz ; şimdi Yaratana dönünüz ve nefislerinizi öldürünüz» (11) âyetini te'vil ederken Mâtürîdî der ki, eğer bütün müfessirler buradaki «öldürme»nin, onların kendilerinin gerçekten öldürülmelerini ifade ettiği şeklinde yorumlanmasını benimsemeselerdi, onu gerçek anlamda açıklamak gerekli olmazdı. Çünkü gerçek öldürme küfür fiilinin (imansızlığın) bir cezasıdır. Oysa bu âyette İsrailoğulları'na, tövbe ettikten ve Allah'a teslim olduktan sonra, kendilerini (nefislerini) öldürmeleri emredildi. Bu yüzden buradaki «öldürme»nin gerçek öldürmeyi ifade etmesi mümkün değildir. Mümkün olan, ancak onların kendilerini tamamen ibadete vermelerinin ; ihmallerinden ve Allah'a itaatsizliklerinden dolayı cefa çekmelerinin emredilmesidir. «Öldürme» genel olarak bu anlamda kullanılır ve şayet falan kimenin falan konuda nefisini (kendisini) öldürdüğü söylenirse, bu, onun kendisini gerçekten öldürdüğünü ifade etmeyip, bilâkis onun güçlüklerle katlanarak kendisini bitkin düşürdüğünü ifade eder. Bu bakımdan Mâtürîdî'ye göre, bu âyetteki «öldürme» insanın kendisini gerçekten öldürmesi anlamında değil, bu anlamda açıklanmalıdır (12).

İsrailoğulları'nın gerçekten kendilerini öldürmekle emredildiklerini iddia eden Râzî, vahyilmiş kanunların farklılıklarına göre cezasında farklı olacağını, bu yüzden Musa'nın kanunlarında tövbenin, insanın kendisini öldürmesi şartına bağlandığını ifade ederek Mâtürîdî'nin delil ve görüşünü reddetti (13). Kurtubî de Mâtürî'nin görüşlerini, «öldürme»yi, kendisini tamamen ibadete vermek, şehvet ve arzularından uzak durmak suretiyle insanın kendi kibirini kırması anlamında yorumlayan Sûfiler (Ehl el-havâtir)e atfetti (14)

III) Mâtürîdî'nin Kur'an'daki Kıssalar Karşısında Tutumu

Kur'an, geçmişte vuku bulan olaylara ait olan ve bazı eski milletlerin, bilhassa İsrailoğulları'nın ve onların Peygamberlerinin akîbetlerini anlatan bazı kıssalar ihtiva eder. Bununla birlikte bu kıssalar Kur'an'da kısaca zikredilmiş ve onlarla ilgili hiçbir ayrıntı verilmemiştir. Çünkü

(11) Kur'an, 2: 54.

(12) Mâtürîdî, Tevilât, 2: 54.

(13) Râzî, Tefsîr, C. 1, s. 356.

(14) Kurtubî, a.g.e., C. 1., s. 401.

Kur'an onların bilhassa açık bir uyarı, bir öğüt olduğunu ifade etmiştir. Fakat İbn Haldun'un da dediği gibi, insanın merakı, esasen çöl Araplar'ından oluşan ilk müslümanları bu kıssaların daha fazla ayrıntılarını araştırmaya sevketmiştir. O zaman bu müslümanlarca mutaber olan yegane kaynak, göçbe hayatlarından dolayı doğru bilgi sağlamaya daha elverişli olmayan fakat dinî statüleri yüzünden, yorumları kabul edilmiş ve o zamandan itibaren Kur'an tefsirlerine geçmiş bulunan Arabistan Yahudileri ve Hıristiyanlarıydı (15). Müfessirlerin Kur'an'daki bu kıssalar için tam teferuat sağlama girişimleri yüzünden, onların Kur'an'la ilgili eserleri, başlıca bu Yahudi-Hıristiyan kaynaklardan çıkarılan malzemelerle dolu hâle gelmiştir (16).

Çoğu müfessirlerden farklı olarak, Mâtürîdî'nin bu kıssalar karşısındaki tutumu oldukça katıdır. O, müfessirler tarafından ileri sürülen teferuatın çoğunu reddetti ve eski kutsal kitaplardan çıkarılan malzemelere dayanan yorumları da uygun bulmadı. Mâtürîdî'ye göre, bu gibi teferuatlar için yegane yetkili kişi Hz. Peygamber'dir. Şayet bir kıssayı açıklayan hiçbir sahih hadis yoksa, o zaman o kıssanın, herhangi bir teferuat ilave edilmeksizin, Kur'an'da bahsedildiği gibi kabul edilmesi gerekir. O'na göre, bu kıssalar, öğüt verme amacından başka, Hz. Peygamber'in mesajının geçerliliğinin delili ve tâ baştan beri O'nun Peygamberliğinin kesin birer kanıtıdır. Öyle ki, Yahudi veya Hıristiyanlardan hiçbirisi, Kur'an'da yer alan ve Hz. Peygamber tarafından açıklanan bu kıssaların metinlerinin gerçekliğinden şüphe etmemiştir. Bu, bu kıssaların güvenilirliğine ve Hz. Peygamber'in Peygamberliğinin gerçekliğine tanıklık eder. Bu yüzden bu kıssalara doğrulanmamış detaylar ilave etmek, onların güvenilirliğini tehlikeye sokar ve tahrif olmalarına sebep olur. Bundan başka bu kıssaların teferuatını bilmenin hiçbir yararı da yoktur; öyle ki, hiçbir kimse kendisine böyle faydasız bir işle meşgul etmemelidir (17).

Mâtürîdî Kur'an'daki bütün kıssalara karşı bu tavrı takındı ve nitekim «bir de onlara şu deniz kenarındaki kasaba hakkında sor...» âyetini te'vil ederken O, bu kasabaya müfessirler tarafından verilen çeşitli

(15) İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 368.

(16) Öyle görünüyor ki, bütün müfessirler bu faaliyette, şu veya bu şekilde birleştiler, Bkz. Ramzî Na'nâ'a *El-İsrâiliyyât ve Esârûhâ fi-Kütüb et-Tefsîr*, ss. 214-367.

(17) Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7: 73.

MÂTÜRİDÎ'NİN TEFSİRİNİN BAZI YÖNLERİ

isimlerden söz edip (18), «biz o kasabanın hangisi olduğunu bilmiyoruz ; onu bilmeğe ihtiyacımız da yoktur ; eğer böyle bir bilgiden elde edilecek herhangi bir fayda bulunsaydı, Allah bizi o bilgiyle donatırdı» (19) diyerek o isimlerin hepsini reddetti. «Onlara, kendisine verdiğimiz âyetlerimiz; reddeden kişinin olayını (haberini) naklet» âyetini açıklarken Mâtürîdî, müfessirlerin bu âyetle, kimin kastedildiğini keşfetme yolundaki girişimlerinden bahsetti ve şöyle diyerek sözlerini bitirdi : «Biz bu âyetin kime işaret ettiğini bilmiyoruz : fakat onun muhtevası Allah'ın âyetlerini yalanlayan biriyle ilgilidir ve o, özellikle herhangi bir belli kişiye hasredilmemelidir» (20).

Aynı kriteri kullanmak suretiyle Mâtürîdî, dişi deve, yani Semûd Kavmi'ne gönderilen Salih Peygamber'in mucizesi hakkındaki bütün teferruatı da reddetti. O'na göre, dişi deve hakkında söylenenler yani onun belli bir kayadan çıktığı, bilmem şu kadar miktarda süt verdiği, o öldürül-günde, öldürenlerin yüzlerinin üçgün süreyle değişik şekil ve renklerle büründüğü ve dördüncü gün cezalandırıldıkları vs. bütün bunlar, Mâtürîdî'ye göre, temelsizdir ve hiçbir kimse onu ne tasdik, ne de inkâr edebilir. İşte bu yüzden insan Kur'an'da ifade edilmiş olana sarılmalıdır (21). Mâtürîdî aynı kriteri onların Peygamberleri Yusuf'un kıssasına da tatbik ederek, müfessirlerin «Yusuf'u öldürmeyin» diyenler ve O'nun satın alındığı fiyat hakkındaki spekülasyonlarını, bu tür şeyler ancak sahih hadislerle bilinebileceği ve bu konuda sahih hadis türünden herhangi bir şey bulunmadığı için, birer faydasız çaba olarak düşündü. Yine Yusuf Peygamber ile Vezir'in hanımı arasındaki ilişkiyle ilgili kıssalar da birer peri masalından başka bir şey değildir ve Mâtürîdî'ye göre, sahih ve kesin bir delil bulunmadan bu tür teferruatlar verilmemelidir (22).

Yine aynı şekilde Mâtürîdî, İsrailoğulları'yle ilgili kıssaları da ele aldı ve onların tarih ve yokoluşlarıyla ilgili birçok teferruatı kuşkuyla karşıladı (23). Mâtürîdî Mağara ve Kitabe «el-Kehf ve'r-Rakîm) hakkındaki spekülasyonları da yalanladı ve dedi ki mağara ve «rakîm»in ne olduklarını veya nerede bulduklarını bilmemiz gerekmez ; çünkü bu

(18) Bkz. Zemahşeri, Keşşâf, C. 1, s. 356.

(19) Te'vilât, 7: 163.

(20) a.e., 7: 175.

(21) a.e., 7 : 73, Krş. Zemahşeri, Keşşâf, C. 1, ss. 334-vd. İbn Kesir, Tefsîr, C. 2, ss. 227-29.

(22) Te'vilât, 12: 24.

(23) a.e., 17: 4-5.

isimler (yani «rakîm») bizim dilimizden değildir ; ayrıca dikkatimiz ilgili kişilerin içinde yaşadığı yer üzerinde değil, onların kendileri ve kıssalarından çıkarılacak ders üzerinde yoğunlaşmalıdır. Müfessirlerin, mağarada yaşamış olan bu kişilerin şöyle şöyle oldukları, isimlerinin ve sayılarının şu şekilde olduğu ve köpeklerinin falan özelliği taşıdığı yolundaki açıklamaları (24) temelsizdir ; böyle şeyler ancak vahiy ve sahih hadislerle bilinebilir. Bizzat Peygamber'in bile onlar hakkında herhangi bir kimseye bir şey sormaması istenildiğine göre, onlarla ilgili spekülasyonlarında müfessirlerin hiçbir haklılığı olamaz (25).

Mâtürîdî'nin böyle kıssaların detaylarıyla ilgili tutum ve şüpheleri, müfessirlerin, meşhur «garânik» kıssası gibi, Peygamber'in zamanında meydana gelmiş olduğu kabul edilen bazı olayların açıklaması olarak ileri sürdükleri rivayetlere kadar uzandı. Bu kıssa menşei bakımından şu âyete bağlanır : «Senden önce gönderdiğimiz hiçbir rasûl ve nebî yoktur ki, bir şey arzuladığı zaman şeyten onun arzusuna vesvese karıştırmamış olsun ; Allah şeytanın karıştırdığını giderir, sonra kendi âyetlerini tahkîm eder ; şüphesiz Allah «Bilen» dir ; (26).

Söylenilmektedir ki, Mekkeliler'in, haberine hiç dikkat etmediklerini görünce, Peygamber onu onlara kabul ettirecek bir şeyin kendisine vahyedileceğini arzu etti. Tam o anda, O, Mekke'nin ileri gelenleriyle Kâbe'de otururken, kendisine «Necm» sûresi vahyedildi ve onu «Lât ve Uz-zâ'yı ve diğer bir üçüncüsü olan Menât'ı düşündünüz mü?» (27) âyetine gelinceye kadar okudu. Sonra şeytan O'nun lisanına «bunlar, şefaatalepleri araştırılması gereken, yüceltilmiş kadınlardır (el-garânik el-ulâ) ifadesini söyletiverdi. Bunu duyunca Mekkeliler Peygamberden memnun oldular ve hatta O'nun ayağına kapandılar. Fakat daha sonra Cebbrâîl, bu ifadeyi söylemesinden dolayı Peygamberi suçladı ve yukarıda bahsedilen âyetler vahyedildi (28). Mâtürîdî bütün bu kıssanın doğruluğundan şüphe

(24) Zemahşerî, Keşşâf, C. 1, s. 564. Râzî, Tefsîr, C. 6, ss. 456-7, İbn Kesîr, Tefsîr, C. 3, s. 73.

(25) Te'vilât, 18: 9-11.

(26) Kur'ân, 22: 52.

(27) Kur'ân, 53: 19-20.

(28) Bu hikaye için bkz. Taberî, Tefsîr, C. 17, ss. 119-21, Suyûtî, ed-dur el-Man-sûr, C. 4, s. 366. İbn Kesîr bu hikayenin isnadını (yani nakil zincirini) zayıf ve şüpheli olarak gözönünde bulundurmıştır, Tefsîr, C. 3, ss. 229-30, Râzî, uydurma olduğu için garânik hikâyesini reddetti ve onun saçmalığını gösterir aklı ve nakli deliller ortaya koydu; bkz. Râzî, Tefsîr, C. 6, s. 165-69.

MÂTÜRİDÎ'NİN TEFSİRİNİN BAZI YÖNLERİ

etti ve O'na göre, bunun doğru olması muhtemel değildir, ama şayet o doğru olsaydı, bir dil sürçmesi olarak açıklanabilirdi. Kanaat ve inançları tesbit edilen ve iyi bilinen kişinin bile kendi kanaatleriyle tezat teşkil eden lâfzî hatalar yapması pekâlâ mümkündür ve ondan dolayı suçlanmayacaktır. Çünkü hatalı sözlerin onun gerçek görüşünü temsil etmediğini herkes anlar. «Şeytanlar, sizinle tartışmaları için dostlarına fısıldarlar ; eğer onlara itaat ederseniz, müşrik olursunuz» (6: 121) âyetinde sözedildiği gibi, yukarıda geçen âyetin (22 : 52) de, Peygamber, ikna etmek için inanmayanlara Kur'an'ı okuduğunda, şeytanın Kur'an ve Peygamber'e karşı onların kalplerine şüphe ve vesvese soktuğu keyfiyetini sözkonusu etmesi çok daha muhtemeldir (29).

«Neredeyse onlar sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için seni bile fitneye düşürecekler ve o takdirde seni samimi bir dost edineceklerdi. Eğer sana sebat vermemiş olsaydık, az da olsa, onlara neredeyse meyledecektin» (30) âyetini te'vil ederken Mâtürîdî, bu âyetin, inanmayanların Peygamberi ayartmaya ve yanlış yola sevk etmeye çalıştıklarını, fakat O'nun kendisine teklif edilen bütün yanlış yola sevk edici şeylerden korunduğunu gösterdiğini söyledi. Aynı zamanda Mâtürîdî, bazı müfessirler tarafından bu âyetin nüzul sebepleri olarak ileri sürülen, bazı Kureyşlilerin Peygamberle bir anlaşma yapmaya çalıştıkları ve Peygamber'in de az kalsın onların isteklerine boyun eğmek üzere olduğu, fakat O'nun Allah'ın öğretmesiyle ondan korunduğu hikâyesi gibi, hikâyeleri de reddetti (31). Mâtürîdî'ye göre, bu hikâyeler yalandır ve birer hayâl-i fâsid ürünüdür. Mâtürîdî bu âyetin son kısmının yani «eğer sana sebat vermemiş olsaydık, az da olsa, onlara neredeyse meyledecektin» ifadesinin, bu müfessirlerin faraziyelerinde nasıl hatalı olduklarını gösterdiğini ileri sürdü. Çünkü Allah Peygamber'ine sebat vermiş olduğunu, böylece O'nun da onlara meyletmediğini söylemektedir. İkinci olarak Peygamber'in etmeye niyetlendiği meyil «çok az» olarak nitelendirilmiştir ve bu hikâyelerin anlattıkları ise oldukça ciddidir. Üçüncü olarak «neredeyse (hemen hemen)» kelimesi, Peygamber'in gerçekten onlara meyletmiş olduğunu imâ etmez. İşte bu yüzden müfessirlerin iddiaları çok yanlıştır ve kabul edilemez (32).

«Hiçbir şey için, 'ben bunu yarın yapacağım' deme, fakat 'ancak

(29) Mâtürîdî, Te'vilât, 22: 52 [Topkapı nüshası, Medîne Bl. No. 180, Vr. 425b. (Çev.)].

(30) Kur'an, 17: 73-4.

(31) Zemahşerî, Keşşâf, C. 2, s. 460, Kurtubî, a.g.e., C. 5, ss. 229-30,

(32) Te'vilât, 17: 73-4.

Allah dilerse yapacağım' de» (33) âyetiyle ilgili olarak, bazı şeyler hakkında Yahudiler veya Mekkeliler tarafından Peygamber'e soru sorulduğu, Peygamberin de onlara, «Allah dilerse» demeden, ertesi gün cevaplarını vereceğini söylediği ifade edilir. Fakat onlara cevaplarını verme yerine, O herhangi bir vahy olmaksızın onbeş gün bekledi. Bunun üzerine Peygamber endişelendi ve ondan sonra, «Allah dilerse» demediği için kendisini uyaran bu âyeti de ihtiva eden Kehf (Cave) suresi O'na vahyedildi (34). Mâtürîdî, saçma oldukları ve müfessirlerin hayâl gücüyle meydana getirildikleri için bütün hikayeyi reddetti. O'na göre, Peygamber'in, Allah'tan emirler almaksızın, cevabını ertesi gün vereceğini söylemesi imkansız olduğu gibi, «Allah dilerse demediği için, Allah'ın O'ndan vahyi esirgemesi ve O'nun yalanını inanmayanlara göstermesi de mümkün değildir. Mâtürîdî'ye göre, Allah elçisini tercih edip seçip de sonra onu terkedemez ve yalanlayamaz. Bu bakımdan müfessirlerin söylediklerine ihtiyatla bakılmalıdır (35).

IV) Mâtürîdî'nin Müteşâbih Âyetler Karşısında Tutumu

Müteşâbih âyetler kelâmcılar, müfessirler ve İslâm filozofları arasında bazı tartışma ve münakaşalara sebep olan problemlerden biridir. Problem şu âyetten kaynaklanmıştır :

«Sana Kitabı indiren O'dur. Onda Kitabın temeli olan kesin anlamlı (muhkem) âyetler vardır. Diğerleri de çeşitli anlamlı (müteşâbih)dırlar. Kablerinde eğrilik olan kimseler, fitne çıkarmak kendilerine göre yorumlamak için onların müteşâbih olanlarına uyarlar. Oysa onların yorumunu ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar : 'O'na inandık ; hepsi Rabbimizin katındandır' derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir» (36).

Bu âyetin farklı anlaşılması, müteşâbih âyetlerin yorumu karşısında farklı tavırlara sevketti. Âyetin «İlimde derinleşmiş olanlar, ona inandık; o, Rabbimizin katındandır derler» kısmını gözönünde bulunduranlar yeni bir ifade ortaya koyarken te'vile müptela olmaktan sakındılar. Bu yüzden onlara göre, müteşâbih âyetlerin yorumunu ancak Allah bilir. Oysa te'vili

(33) Kur'ân, 18: 23-4.

(34) Taberî, Tefsîr, C. 15, ss. 140-1, Zemahşerî, Keşşâf, C. 1, 568, Râzî, Tefsîr, C. 5, s. 472, İbn Kesîr, Tefsîr, C. 3, s. 71-2. Suyûtî, Esbâb en-Nüzûl, C. 2, ss. 14-5.

(35) Mâtürîdî, Te'vilât, 18: 23-4.

(36) Kur'ân, 3: 7.

MÂTÜRİDÎ'NİN TEFSİRİNİN BAZI YÖNLERİ

savunanlar, bu ifade ile daha önce geçen bir ifade arasında bağlantı kurup, onun, müteşâbih âyetlerin nasıl tevil edileceğini ancak Allah'ın bildiğini ve ilimde derinleşmiş olanların da bilebileceğini ifade ettiğini iddia ettiler. (37) İkinci görüşü benimseyenler arasında kelâmcılar, filozoflar ve kendi görüşlerini Kur'anla yargılama yerine, öğretileriyle uzlaştırmak için âyetleri yorumlayarak, te'vîlî, kendi görüşlerini bir haklı çıkarma vasıtası olarak kullanan bazı ifratçı gruplar vardır (38)

Mâtürîdî müteşâbih âyetlerin te'vil edilmesini savunduğu halde, onları : 1) Anlamı bilinebilen ve açıklanabilenler, ve 2) ancak Allah'ın bildikleri olmak üzere iki gruba ayırdı. Birinci tür müteşâbih âyetlerin vahyedilmesinin sebebi, ya bilgi sahibî olanların değerine işaret etmek, ya da bir bilgi elde etme vasıtası olarak tefekkürün gerekliliğini göstermektir. Diğer tür müteşâbih âyetler ise, anlamlarını te'vil etmeye müptelâ olmaksızın onları kabul etmek maksadıyla müslümanlar için bir imtihan olarak vahyedilmiştir (39).

Mâtürîdî, müteşâbih âyetlerin Mecâzî (allegorical) yorumunun, İslâm'da fırkaların doğmasına sebep olup, her bir grup veya fırkanın sadece kendisinin gerçek yoruma sahip olduğunu iddia etmesi ve diğerlerini dalâlete düşmekle veya inançsızlıkla suçlaması neticesiyle de kelâmî ekollerin gelişmesine yardımcı olduğuna işaret etti (40). Mâtürîdî'ye göre, bütün bu karışıklık, bu fırkaların te'villerinde uyguladıkları yanlış metodlardan kaynaklandı : Bu fırkalar, Kur'an'ı, kendi amaç ve arzularına hizmet için kullandılar : yani doktrinlerini ve kavramlarını Kur'andan çıkarma yerine, O'nu, kendilerinin önceden formüle edilmiş inanç ve görüşlerini haklı çıkarmak için kullandılar (41).

Mâtürîdî'ye göre, bir fırkanın yaptığı böyle bir yorum, onu haklı çıkaracak aklî kanıt ve deliller ortaya konulmadıkça kabul edilmemelidir (42). Bununla birlikte te'vîl'in yanlış kullanılmasından kaynaklanan bu tehlike, mecâzî yorumu tamamen reddedip, âyetlerin sadece lafzî anlamları

(37) Gazâlî, İhyâ, C. 1, s. 92; A.M.A.Galli, «Al-Alâqa bayn ad-Din wal-Falsafa fi Madhhab Ibn Rushd» Mahrajân İbn-Rushd, Cezayir, Kasım 1978, adlı Makale.

(38) Encyclopeda of Islam, Tefsîr, mad., ss. 558-9.

(39) Te'vîlât, 3: 7, Krş. Mâtürîdî, Kitâb et-Tevhîd, s. 222.

(40) Mâtürîdî, Te'vîlât, 3: 1, Krş. İbn Rüşd, Fasl el-Makâl, s. 36.

(41) Gazâlî, kendi sapık görüşlerine hizmet etmesi amacıyla Kur'an'ın anlamını çarpattıkları için hem Bâtınîler'e, hem de Sûfîler'e hücum eder. Bkz. İhyâ, C. 1, s. 33.

(42) Mâtürîdî, Te'vîlât, 4: 1.

rının yani görünüşteki anlamlarının kabul edilmesini savunan diğer aşırı görüşün benimsenmesine sevketmemelidir. Bu tür görüşler kabul edilemez. Çünkü Kur'anın doğru olarak anlaşılması, O'nun sadece lâfızlarını gözönünde bulundurarak değil, bilâkis O'nun muhtevası üzerinde tefekkür ve teemmül etmekle mümkün olur (43). Bununla birlikte bu, insanın akla dayanması veya vahyi aklın emrine göre yargılaması gerektiği anlamına gelmez. Çünkü akıl kusurludur ve onu doğru hükme veya hakikate ulaştırmaktan alıkoyan tabii mîzaç ve kişisel arzular gibi birçok engel mevcuttur (44). Bu böylece hatırdaki tutularak, akıl, mütesâbih âyetleri yorumlamada kullanılabilir ve böyle bir görev için yegâne uygun kişiler ise âlimler ve basîret sahibi (ehl el-basar) kimselerdir (45).

V) Mâtürîdî'nin Tevîlâtı ve Kelâmî Doktrinleri

Kur'an, müslüman düşünürlerin, bilhassa kelâmcıların düşüncesine yön veren baş faktördür. O, birçok kelâmî teorinin bir ilham kaynağıydı ve O'nun âyetlerinden kelâmî problemler için çözümler çıkarıldı. Bu bakımdan Mâtürîdî'nin tefsirinin, kendi kelâmî görüşleri için bir başvuru kaynağı olduğunu ve baştan sona Te'vilât'ında Mâtürîdî'nin kendi kelâmî doktrinlerini formüle etmeye ve onlar için deliller ortaya okymaya çalıştığını görmek şaşırtıcı değildir.

«O'nun benzeri hiçbir şey yoktur» (42 : 11) âyetinin yorumunda Mâtürîdî, kendisinin «tenzih» prensibini ve Allah'ın fiillerinden veya sıfatlarından hiçbirisi, insanın fiil veya sıfatlarıyla ölçülmemelidir; kuralını ortaya koydu. Bu sebepten Mâtürîdî, Allah ile insan arasında bir benzerlik bulunduğunu akla getiren bazı âyetlerle ilgili hatalı bir anlayışa, yanlış olarak, dayanan Müşebbihe'nin tutumuna karşı çıktı ve onu yalanladı. Mâtürîdî'ye göre, tenzih'in tesbitinden sonra, böyle âyetleri ele alma kuralı, onların ya yorum yapmaksızın Allah'a uygulanabilmeleri, ya da Allah'ın yücelik ve celâline uygun bir anlamda mecâzî olarak yorumlanabilmeleridir. Mâtürîdî'nin kendisi ikinci metoda meyletmiş görünüyor ve bu bakımdan O, Allah'a el, göz, yüz vs. atfeden bütün âyetleri te'vil etmiştir ki, bu tenzih prensibine zıt gibi görünmektedir (46). Yine aynı şekilde Mâtürîdî (16 : 40 ve 41 : 10 âyetlerini tekvîn sıfatı ve Allah'ın yaratma fiili ile ilgili görüşlerine delil gösterdi. O'na göre (1 : 4) âyeti, Allah sıfatlarının ebedi-

(43) a.e. 4: 82.

(44) Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 223, [116. (çev.)].

(45). *Te'vilât*, 4: 82.

(46) a.e., 42: 11.

MÂTÜRİDÎ'NİN TEFSİRİNİN BAZI YÖNLERİ

liğint ; sadece Sana ibadet ederiz» âyeti ise imanın tasdik kabilinden bir şey olduğunu ve insanın «Allah dilerse müminim» dememesi gerektiğini gösterir. «Dünyâ hayatında onların maişetlerini aralarında biz taksim ettik...» âyetinden de Mâtürîdî, insanın fiillerini Allah'ın yarattığı düşünce-
sinin tesisi ve kendi «kesb» teorisinin müdafaası için deliller çıkardı. Bu birkaç örnek gösteriyor ki, diğer kelâmcılar gibi Mâtürîdî de doktrinleri-
nin açıkça ortaya konulmasında ve görüşlerinin savunulmasında Kur'an'ı
bir esas olarak kullanmıştır.

Bundan başka Mâtürîdî'nin Te'vilâtı, O'nun geniş bilgisini, diğer dü-
şünce okullarının olduğu kadar İslâm fırkalarının da görüşlerine âşina
olduğunu ve zamanının kültürel mirasını çok iyi bildiğini gösterir. Baştan
sona Te'vilât'ında Mâtürîdî, çeşitli okul ve fırkaların görüşlerini tartışmış-
tır. Meselâ O, Kerrâmiye'nin iman hakkındaki görüşlerini müzakere etmiş
ve onları yalanlamıştır (47). Haşviyye ve Müşebbihe adını verdiği kişilere
hücum edip, onların Allah'ın sıfatları hakkındaki görüşlerini eleştirmiş-
tir. Meselâ O, Kerrâmiye'nin iman hakkındaki görüşlerini müzakere etmiş
tir. (48). Yine Mâtürîdî Batınîler'in cisimlerin yok olması (fenâ' el-ecsâm)
ve âhîret hakkındaki görüşlerini tartışmış ve onları delillerle çürütmüş-
tür (49). O, Batınîler'in «O, hem evveldir, hem âhirdir ; hem zâhirdir,
hem batındır ; O, herşeyi bilendir» âyetiyle ilgili yorumlarını da reddet-
miştir. Mâtürîdî'ye göre, Batınîler «evvel»i ilk yaratıcıya (el-Mubdi'u'l-Ev-
vel), «âhir»i ikinci yaratıcıya (el-Mubdi'u's-Sâni) işaret olarak açıkladı-
lar ve yanlış olarak, «zâhir»in Peygamber, «bâtın»ın ise, Kur'an'ı yorum-
lama yetki ve bilgisine sahip olarak niteledikleri yanlış imamları ol-
duğunu söylediler (50). Mâtürîdî Yahudiler'in, Hıristiyanlar'ın, Dehriyye'-
nin, Seneviyye'nin, Mecûsiler'in ve filozofların da görüşlerinin birçoğunu
tartışmış ve Mutezilîler'in görüşlerini çürütmek için de çok çaba sarfetmiş-
tir. Te'vilât'ında Mâtürîdî, Mutezilîlerin görüşlerinin tutarsızlığını, delille-
rinin geçersizliğini ve doktrinlerin yanlışlığını, ispat etmek için her fırsatı
değerlendirmiştir. «Mutezilîler şöyle dedi, oysa bize göre onun yorumu şu
şekildedir» ; «bu âyet Mutezilîler'in görüşlerini çürütür» : «Mutezilîler'in,
doktrinlerini desteklemek için bu âyetten çıkaracakları hiçbir delilleri

(47) ae., 2: 8, 49: 14. Kerrâmiye'nin görüşleri için bkz. A.M.A Galli, The History and Doctrine of the Karrâmiyya Sect with Special Reference to ar-Râzis Criticism», basılmamış mastır tezi, Edinburgh 1970.

(48) Mâtürîdî, Te'vilât, 50: 38, 60: 1.

(49) a.e., 7: 5.

(50) a.e., 57: 3, [Topkapı nüshası Medine. 180, Vr. 681 a-b. (Çev)

yoktur» gibi ifadeler, Mâtürîdî'nin tefsirindeki yaygın ifadeler arasındadır. Cafer b. Harb, Ebu Bekir el-Asam, el-Cübbâî, en-Nazzâm ve Ebu Abbas en-Nâşî gibi Mutezile âlimlerinin adlarını da Mâtürîdî sık sık zikreder.

Buraya kadar söylenilmiş olanlardan, tefsirinde Mâtürîdî'nin, kaynak olarak bizzat Kur'an'ın kendisine, sahih hadislerle ve kendisinden önce geçen müfessirlerin açıklamalarına dayandığı neticesi çıkarılabilir. Bir müslüman olarak, Mâtürîdî'ye göre, Kur'an, itiraz kabul etmez ve tartışılmaz biçimde durmaktadır. Diğer kaynaklara gelince : O, hadisleri sahih ve uydurma diye ayırmıştır. Diğer müfessirlerin görüşlerini ise, onları ancak muhâkeme ettikten sonra, geçerli gördüklerini kabul edip, öbürlerini reddetmiştir. Bundan başka Mâtürîdî, kendi görüş ve neticelerine ulaşmak için kişisel kanaatini de sık sık kullanmıştır. Böylece O baştan sona Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında uyguladığı kendi te'vil metodunu açıkça ortaya koymuştur.